



การสังเคราะห์ความรู้ทางการพัฒนาจิตวิญญาณ จากเรื่องเล่าความสำเร็จของครูและนักเรียนในระบบการศึกษา : การพัฒนาหน่ออ่อนทางการศึกษา สร้างจิตปัญญาในการเรียนรู้สู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์
Synthesis Study of Mental and Spiritual Development Holistic of knowledge from
Storytelling about Success among Teachers and Students all Teachers and students are in
Ed. Systems Development of Youth through Wisdom Conscconsciousness.

นรินทร์ สังข์รักษา*

Narin Sungraksa

บทคัดย่อ

การวิจัย มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) สังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับครูในจิตวิญญาณที่ดีของผู้สอน 2) วิเคราะห์พัฒนาตนเองของครูที่ปมเพาะลูกศิษย์ด้วยหัวใจ 3) ปัจจัยที่ส่งเสริมการอบรมปมเพาะลูกศิษย์ด้วยหัวใจ ใช้วิธีการสังเคราะห์ความรู้จากเรื่องเล่าของผู้บริหารและครูที่ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ 4 เวทีๆ ละ 3 ครั้ง

ผลการวิจัย พบว่า 1) ผู้บริหารและครูมีการสร้างอุดมการณ์ความเป็นครู มีความเข้าใจในระบบการศึกษา สามารถเข้าถึงหัวใจลูกศิษย์และชุมชนผ่านชีวิตการศึกษา มีการปรับกระบวนทัศน์ใหม่ 2) วิธีการพัฒนาตนเอง มีการทบทวนตนเอง เปลี่ยนวิธีคิดใหม่ เน้นการให้มากกว่าการรับ ทุ่มเท เสียสละ มีการปฏิบัติที่ดี มีการจัดทำโครงการที่หลากหลาย 3) ปัจจัยความสำเร็จด้านปัจจัยภายใน ได้แก่ การรู้เท่าทันตนเอง ความเสียสละ และความภาคภูมิใจ ปัจจัยภายนอก ได้แก่ บรรยากาศองค์การ การกำหนดนโยบายที่ชัดเจน เครือข่ายพันธมิตรที่เข้มแข็ง และความร่วมมือของหมู่คณะ

Abstract

The purpose of this research were to 1) synthesize the body of knowledge especially in spirituality in teaching 2) study teachers spiritual development 3) identify factors which promote the process of education

Based in the content analysis technique, synthesized from the process of storytelling of success among school directors and the teachers.

The study found that 1) the directors and the teachers were socialized and constructed to have their self-concept as educators. Who understand the educational system. They also understood the students and community through their educational life. All of these issues were the new paradigm. 2) The ways of self-development and changing to be the one who have endeavor, sacrifice or be a more giver than the receiver, the good practices, and the formulation and implementation of various projects. 3) The successful internal factors, were self-awareness, sacrifice and pride. The external factors the climate organization, declaration of clear policy, strengthening of net-work alliances, and the cooperation.

* ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ภาควิชาพื้นฐานทางการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร



บทนำ

การศึกษานับเป็นรากฐานที่สำคัญที่สุดในการสร้างสรรคความเจริญก้าวหน้า ตลอดจนการแก้ปัญหาต่าง ๆ ในสังคม เนื่องจากการศึกษาเป็นกระบวนการที่ช่วยพัฒนาคนในด้านต่างๆ ตั้งแต่แรกเกิด ให้เกิดการพัฒนาศักยภาพและขีดความสามารถที่จะดำรงชีพและประกอบอาชีพได้อย่างมีความสุข สามารถรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งเป็นพลังในการสร้างสรรค์และพัฒนาประเทศได้ เมื่อเป็นดังนี้ การอบรมบ่มเพาะครูและลูกศิษย์ในทุกระดับทั้งในระดับบริหาร และในระดับปฏิบัติการถือเป็นหน้าที่หลักขององค์กรหรือหน่วยงานที่จะต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ เพื่อพัฒนาทุนมนุษย์ให้มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ (Humanized Educare) เทียบพร้อมด้วยความรู้ คุณธรรม จิตวิญญาณ ที่จะปฏิบัติงานในหน้าที่ให้มีประสิทธิภาพ หากองค์กรหรือหน่วยงานใดขาดการพัฒนาบุคลากรแล้ว ย่อมส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพและประสิทธิผลขององค์กรครูและลูกศิษย์ จึงมีความสำคัญยิ่งต่อความสำเร็จของการจัดการศึกษา จึงจำเป็นที่จะต้องให้ครูอบรมบ่มเพาะลูกศิษย์ควบคู่กันไป ทั้งนี้เพราะครูเป็นผู้นำในการสร้างความรู้ให้กับลูกศิษย์ ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยเฉพาะทางจิตวิญญาณ คุณธรรม แบบ “เป็นคนดี มีปัญญา มีความสุข” เพื่อให้การจัดการศึกษาบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมาย นอกจากนี้การเรียนรู้ เป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้การศึกษาประสบความสำเร็จได้ ด้วยการเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้จากประสบการณ์ การเรียนรู้จากการแลกเปลี่ยนร่วมกัน ดังนั้นการเรียนรู้จึงเป็นการพัฒนาศักยภาพของทุนมนุษย์ ที่นำไปสู่การพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ (พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542)

ระบบการศึกษาต้องพัฒนาทั้งครูและลูกศิษย์ให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ มี “สุขภาวะทางปัญญา” ในการดำรงอยู่ในสังคม สร้างหน่ออ่อนทางการศึกษาที่มีศักยภาพ

สร้างความเจริญงอกงาม โดยเฉพาะในด้านของจิตวิญญาณ รวมถึงการมีความฉลาดทางอารมณ์ (E.Q.) (ประเสริฐ ผลิตผลการพิมพ์ 2552) ทั้งนี้ได้ ลามะ ผู้นำแห่งจิตวิญญาณ ได้กล่าวถึงปัญหาของมนุษย์ทุกวันนี้ มีปัญหาที่เกิดจากความบกพร่องทางจิตวิญญาณ และหนทางแก้ปัญหา คือ การปฏิบัติทางจิตวิญญาณ

จากสภาพการณ์ดังกล่าว ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษา การพัฒนาหน่ออ่อนทางการศึกษาด้วยจิตวิญญาณในการจัดการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาหน่ออ่อนทางการศึกษาให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ในชุดโครงการสังเคราะห์ความรู้วิชาการ เพื่อสังเคราะห์ความรู้วิชาการทางการศึกษา ที่มี การเปลี่ยนแปลงและการปฏิบัติที่ดีของครูและลูกศิษย์ จากการร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับครู ในจิตวิญญาณที่ดีของผู้สอน ผ่านเรื่องเล่าความสำเร็จของครู ในระบบการศึกษา
2. เพื่อศึกษาวิธีการพัฒนาตนเองของครูที่บ่มเพาะลูกศิษย์ด้วยหัวใจ ให้เป็นหน่ออ่อนที่สมบูรณ์
3. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งเสริมการอบรมบ่มเพาะลูกศิษย์ด้วยหัวใจ ให้เป็นหน่ออ่อนที่สมบูรณ์

แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย

ผู้วิจัยได้ทบทวนนโยบายการศึกษาของรัฐบาลชุดปัจจุบัน ประกอบด้วย 1) นโยบาย 8 ข้อ ในด้านการเรียนการสอน การบริหารจัดการ การพัฒนาคุณภาพ และการปฏิรูปการศึกษา 2) ความหมายของการศึกษาของนักวิชาการในประเทศและต่างประเทศ 3) ความมุ่งหมายของการศึกษาทั่วไปและความมุ่งหมายเฉพาะตามแผนการศึกษาฉบับต่างๆ และการจัดการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 4) สภาพปัญหาทางการศึกษาไทยในด้านการบริหาร



ความเสมอภาค การศึกษาในแต่ละระดับ 5) การเรียน การสอนและการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ และ 6) แนวคิดการสังเคราะห์งานวิจัย โดยการใช้การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ จากการเล่าเรื่อง (Storytelling) แล้วนำมาสังเคราะห์ข้อมูลแบบ Domain Analysis (ภาณี วงษ์เอก, 2551) นำความรู้ ที่เด่นชัดมาจัดระบบ และประกอบเชื่อมโยง ตามประเด็นใน วัตถุประสงค์ทั้ง 3 ข้อ และนำเสนอในรูปแบบใหม่ ได้แก่ 1) จำแนกสิ่งที่ เป็นแกนหลัก ที่หยิบยกขึ้นมา อาจเป็นความคิด การกระทำ พฤติกรรม หรือสิ่งที่บอกเล่า 2) สร้างแกนหลักจากประเด็นย่อย (Theme) เมื่อได้สิ่งที่ เป็นแกนหลักแล้ว หัวข้อย่อย ก็จะถูกนิยามหรือให้ความหมาย ภายใต้ประเด็นย่อย ในขั้นตอนนี้จะเริ่มเขียนบรรยาย ปรากฏการณ์หรือ เหตุการณ์จริงๆ ในสิ่งที่ เป็นแกนหลักเบื้องต้น โดยวิธี จัดกลุ่มข้อมูลเดียวกัน

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัย ดำเนินการวิจัย ดังนี้
กลุ่มผู้ให้ข้อมูล

มูลนิธิสตรี-สฤษดีวงษ์ ได้เป็นผู้คัดเลือก จากผู้บริหาร ครูในโรงเรียนที่มีผลงาน จำนวน 22 โรงเรียน จำนวน ผู้บริหาร 22 คน และครู จำนวน 26 คน ด้วยการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) ในเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ จำนวน 4 เวที ทั้งภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคตะวันออกเหนือ และ ภาคใต้ ซึ่งดำเนินการจัดเวทีภาคละ 3 ครั้งๆ 3 วัน ในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ (4 วง 3 รอบ)

เครื่องมือในการวิจัย

การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ด้วยการเล่าเรื่อง (Storytelling) 4 ครั้งๆละ 3 รอบ การใช้แบบ สังเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ และวิเคราะห์เอกสาร (Documentary Analysis)

การรวบรวมข้อมูล

มูลนิธิสตรี-สฤษดีวงษ์ ได้รวบรวมข้อมูลที่ได้ จากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ด้วยการเล่าเรื่อง โดยการ บันทึกวีซีดี และบันทึกเทป และมีเจ้าหน้าที่จดบันทึก ภาคสนามตลอดการจัดเวทีทุกครั้ง และผู้วิจัยร่วม สังเกตในบางครั้ง

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. ดำเนินการสังเคราะห์ความรู้ จากฐาน การจัดการความรู้ของเวทีที่ได้ สร้างแบบการวิเคราะห์ เชิงคุณภาพ โดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) ตามหลักการวิเคราะห์เนื้อหา

2. ถอดบทเรียน (Lesson Learning : AAR) หรือถอดประสบการณ์ ด้วยการวิเคราะห์ เนื้อหา (Content Analysis) ค้นหาการปฏิบัติที่ดีหรือ สิ่งดีๆ และถอดบทเรียนความรู้ตามหลักวิชาการ

3. นำผลการสังเคราะห์ที่ได้มาวิพากษ์ (Policy Meeting) เพื่อตรวจสอบและยืนยันความ น่าเชื่อถือ (Trust Worthiness) ผู้วิจัยจัดประชุม วิพากษ์ผล 1 ครั้ง ในวันที่ 29 มี.ค. 2553 ณ ห้อง ประชุมคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร โดยเชิญผู้ทรงคุณวุฒิเป็นอาจารย์ที่เกี่ยวข้องกับการ ศึกษา จากมหาวิทยาลัยศิลปากรจำนวน 2 คน และ อาจารย์จากสถาบันการศึกษาอื่นๆ จำนวน 3 คน รวม 5 คน กำหนดคุณสมบัติเป็นผู้ทรงคุณวุฒิและมี ประสบการณ์ทางด้านการบริหารการศึกษา จิตวิทยา การเรียนรู้ การวิจัยทางการศึกษา การพัฒนาชุมชน และการประเมินผลการวิจัย อย่างละ 1 คน และ ปรับปรุงแก้ไขตามข้อเสนอแนะ

4. สรุปบทเรียนและเขียนรายงานผลการ สังเคราะห์ข้อมูล

ผลการวิจัย

1. ผู้บริหารโรงเรียนและครูมีท่าทีคล้อยตาม สร้างอุดมการณ์ความเป็นครู ดังคำกล่าวด้วยบท



ประพันธ์ของ คุณประสงค์ ผู้บริหารโรงเรียนอัสสัมชัญวิทยา ที่ว่า “...จงก้าวไปแม่ไฟจะไหม้โลก จงก้าวไปแม่โลกจะอับเฉา จงก้าวไปแม่ใครจะตำเรา จงก้าวไปแม่เขาเผ่าินินทา จงก้าวไปเพื่อชาติ ศาสน์ กษัตริย์ จงก้าวไปเพื่อขจัดมลปัญหา จงก้าวไปเพื่อมุ่งพัฒนาให้ประเทศไทยนี้มั่นคง” มีความเข้าใจในระบบการศึกษาจากนโยบายที่สั่งการแบบเดิมๆ การเข้าใจความคิดระบบการศึกษา การเข้าถึงความรับผิดชอบ การเข้าใจบทบาทหน้าที่ สามารถเข้าถึงหัวใจลูกศิษย์และชุมชนผ่านชีวิตการศึกษา มีการปรับกระบวนการทัศน์ใหม่ในการศึกษาทั้งในระดับบุคคล ระดับองค์กรและระดับชุมชน ได้กำหนดวิสัยทัศน์การพัฒนาตนเอง ดังคำกล่าวครูสุมนต์ มอนไช้ โรงเรียนศึกษาสงเคราะห์ ที่ว่า “พัฒนาตนเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน พัฒนางานเสียสละเพื่อสังคม พัฒนาคน ภูมิปัญญา ค่านิยมอันเหมาะสมสังคมไทยในปัจจุบัน”

2. วิธีการพัฒนาตนเอง มีตัวตนของความ เป็นครูที่ปมเพาะลูกศิษย์ด้วยหัวใจ มีการทบทวนตนเองเพื่อการเรียนรู้ ดังครูสมประสงค์ โรงเรียนอัสสัมชัญวิทยา คมที่ว่า “ผมมีความเชื่ออยู่อย่างว่าคนเรา ยิ่งได้มีโอกาสสัมผัสกับความเจริญทางวัตถุเท่าไร ความตกต่ำทางจิตใจก็จะลงไปมากขึ้นๆ” หลักในการพัฒนาเด็ก ยังประกอบด้วย (1) การรู้จักตนเอง (2) การรู้จักผู้อื่น ให้เพียงพอ เพราะเปรียบเทียบ “การรู้เขา การรู้เรา” ปรบร้อยครั้งชนะร้อยครั้ง การเป็นครูเป็นความรังสรรค์ของชีวิตความเป็นครู เป็นวิชาชีพที่เป็นผู้ให้ มิใช่เพียงเรือจ้างส่งถึงฝั่ง แต่ชีวิตการเป็นครูต้องเป็นครู คือ ผู้ให้ ครูจึงเป็น (1) การเป็นครูของลูก (2) การเป็นครูของลูกศิษย์ และ(3) การเป็นครูของชุมชน ดังที่ครูพิสมัย เทวพิทักษ์ โรงเรียนบ้านร้องขี้เหล็ก ได้กล่าวถึงการเป็นครูทั้ง 3 ครู ดังคำกล่าวของครูพิสมัย โรงเรียนบ้านร้องขี้เหล็ก ดังว่า

“ถ้าฐานแข็งแรงต้นจะแข็งแรงยิ่งขึ้นนะคะ เมื่อเติบโตเป็นต้นไม้แล้ว ต้นไม้ของดิฉันยังเกิด

ประโยชน์คือดิฉันจะเป็นครูของลูกก่อนเป็นแบบอย่าง ในการดำเนินชีวิตให้ลูก จากนั้นเป็นครูของลูกศิษย์นะคะ แล้วก็ เป็นครูของชุมชน ต้นไม้ดิฉันจะมีทั้งนกอาศัยนะคะ มีทั้งผึ้งมีทั้งกระรอกกระต่าย อะไรทุกอย่างจะมาอาศัยร่มเงาเหล่านี้นะคะ”

เปลี่ยนวิธีคิดใหม่ ทำใหม่ตั้งครูสารภี สายหอม โรงเรียนลำโรงทาที่ว่า “คิดว่าหลักสูตรจะให้มาอย่างไรก็ตามมันขึ้นอยู่กับครูที่จะออกแบบการจัดการเรียนการสอนที่จะให้เค้าเรียนอย่างมีความหมายนะคะ แะให้เขาคิดได้ คิดดีคิดอย่างมีเหตุมีผล คิดอย่างภาคภูมิใจในท้องถิ่นและก็มีภูมิปัญญาของเค้า เค้าก็จะสามารถเอาไปปฏิบัติได้ ในอนาคตจะก็เปอร์เซ็นต์เราก็คือว่านักเรียนได้คิดแล้วนะคะดิฉันคิดว่าขึ้นอยู่กับ การออกแบบของครูคะ”

ครูต้องเน้นการให้มากกว่าการรับ ทุ่มเทเสี่ยสละ อุทิศตน มีการใช้ประสบการณ์จากการเรียนรู้โดยตรง พัฒนาความเข้าใจชีวิตการเรี ยนรู้ มีพลังจากกำลังใจ มีการปฏิบัติที่ดี มีการจัดทำโครงการที่หลากหลายและมีการบูรณาการในวิถีชุมชน ส่งผลให้ลูกศิษย์เห็นคุณค่าในตนเอง ทั้งยัง ลูกหล่อหลอมขัดเกลาด้วยคุณงามความดีที่ส่งผ่าน จากครู วิธีการพัฒนาตนเองของครูได้แก่ ประกอบด้วย 1) การปรับเปลี่ยนกระบวนการเรียนการสอนไปสู่การเรียนรู้ที่เน้นประสบการณ์ 2) การปรับปรุงรูปแบบการประเมินที่เน้นความสามารถที่แท้จริงของผู้เรียน 3) การพัฒนาศูนย์การเรียนรู้ด้วยตนเอง 4) การปลูกฝังแนวคิดเรื่องบทบาทและความสำเร็จของผู้เรียน 5) การพัฒนางานด้านกิจกรรมเสริมหลักสูตร เช่น โครงการต้นกล้ากตัญญู กิจกรรมครอบครัวอบอุ่น กิจกรรมชุมชนเข้มแข็ง วิถีแห่งการพัฒนาตนเองของครู เพื่อสร้างภูมิแห่งครูดีของไทย จะประกอบด้วย 1) การหล่อหลอมในวัยเด็ก 2) การมีครูดีเป็นต้นแบบ 3) แหล่งหล่อหลอมความเป็นครู และ 4) จิตสำนึกความเป็นครูและประสบการณ์การ



เริ่มต้น ส่วนวิธีการพัฒนาตนเองของผู้เรียนได้แก่
 1) ปฏิบัติจากตัวผู้เรียน 2) คุณสมบัติของผู้เรียนที่สามารถเรียนรู้ด้วยตนเอง 3) ปัญหาของผู้เรียนวิดิแห่งการพัฒนาตนเอง ส่งผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งครูและลูกศิษย์ ได้แก่ 1) จิตแห่งการให้มากกว่าการรับ 2) การใช้ประสบการณ์ตรงในการพัฒนาความเข้าใจชีวิตการเรียนรู้ 3) สร้างต้นไม้แห่งชีวิตโรงเรียนได้พัฒนาจนเกิดต้นไม้จริยธรรมที่ได้ปลูกฝังเมล็ดพันธุ์ ที่หล่อหลอมรากแก้วอย่างแข็งแรง ด้วยความยุติธรรม มีการเปลี่ยนแปลงทั้งชีวิตการเรียน และเสริมสร้างในความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีการช่วยเหลือตนเอง ช่วยเหลือเพื่อน โรงเรียน และชุมชน

วิธีการพัฒนาตนเองไปสู่ความสำเร็จ สร้างให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ประกอบไปด้วยผู้บริหารที่มีกระบวนทัศน์ใหม่ ได้แก่ 1) การบริหารแบบเน้นเป้าหมาย 2) หลักบริหารแบบเป็นแบบอย่าง 3) การบริหารแบบช่วยเหลือ 4) การบริหารแบบโปร่งใส 5) การบริหารที่เน้นความเข้าใจ 6) การบริหารแบบพึ่งพา และ 7) การบริหารยึดความเป็นกลาง ส่วนครู/ผู้สอน มีการจัดการเรียนการสอน 1) การมีความอิสระ 2) การสอนจากชีวิตจริง 3) การใช้หลักเสริมพลังอำนาจ และ 4) การสอนด้วยการเน้นที่ผลลัพธ์

3. ส่วนปัจจัยที่ส่งเสริมการอบรมบ่มเพาะแห่งความสำเร็จทั้งปัจจัยภายในบุคคล ได้แก่ 1) การรู้เท่าทันตนเอง กล้าเปลี่ยนแปลง 2) การสร้างความศรัทธา และความไว้วางใจ 3) การรู้ในคุณค่า 4) การสร้างแรงบันดาลใจ/กำลังใจ 5) ความมุ่งมั่นเอาจริงเอาจัง 6) ความภาคภูมิใจในตนเอง 7) การเป็นแบบอย่างที่ดี 8) การเป็นผู้ให้มากกว่าผู้รับ 9) การเสียสละเพื่อส่วนรวม 10) การเป็นตัวแบบทางสุขภาพ ความศรัทธา ความเสียสละ และความภาคภูมิใจ และปัจจัยภายนอกตัวบุคคล ได้แก่ 1) การกำหนดนโยบายที่ชัดเจนของผู้บริหาร กลยุทธ์ที่ 1 คือ การพัฒนาโรงเรียนให้พร้อมบริการ กลยุทธ์

ที่ 2 คือพัฒนาวิชาการ กลยุทธ์ที่ 3 คือพัฒนาตัวครู และกลยุทธ์ที่ 4 กลยุทธ์ในการดำรงคุณภาพที่ยั่งยืน 2) การสร้างความแตกต่าง 3) การทำงานเป็นทีม และ 4) การสร้างเครือข่ายพันธมิตรที่เข้มแข็ง

ความมั่งคั่งจากการอบรมบ่มเพาะลูกศิษย์ ด้วยหัวใจเพื่อสร้างทุนมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้แก่ 1) ความสำเร็จ ผลลัพธ์ที่เกิดการเปลี่ยนแปลง คือ การช่วยเหลือตนเอง ผลจากโครงการพ่อแม่อุปถัมภ์ ผลจากโครงการกล้ากตัญญู เกิดการการรู้จักตนเอง 2) การช่วยเหลือโรงเรียน 3) การช่วยเหลือสังคม เช่นความสำเร็จของโครงการเยี่ยมบ้าน ความสำเร็จในการสร้างความเท่าเทียมกัน 4) ความภาคภูมิใจในความสำเร็จของการมีจิตอาสา ความภาคภูมิใจที่เกิดขึ้นเกิดจากการปลูกฝังคุณธรรม การมีจิตอาสาในกิจกรรม การแบ่งปัน การเก็บขยะ ความภาคภูมิใจในการช่วยเหลือลูกศิษย์ที่บกพร่องทางการเรียนรู้ (LD) ความภาคภูมิใจในความสำเร็จของนักเรียน 5) ศิลปะช่วยสร้างชีวิตสร้างความสำเร็จ 6) กระบวนการอริยสัจ 4 กับความสำเร็จ 7) การพัฒนาให้เป็นรีสอร์ทแห่งการเรียนรู้ ดังคำกล่าวของครูอัมพร ผู้บริหารโรงเรียนวัดสวนส้ม ดังว่า *“รีสอร์ทแห่งการเรียนรู้ เป็นที่มาของรีสอร์ท พอได้รีสอร์ทแห่งการเรียนรู้เสร็จแล้วเราก็มีกิจกรรมเยอะมากมาย เราก็นั่งคิดว่า เราจะไม่รอคำสั่งใครแล้วต่อไป เราจะทำงานด้วย แบบก้าวกระโดด นี้คือ ไม่รอคำสั่งใคร ถ้ารอคำสั่งจากเจ้านาย การบริหารแบบปกติ แต่ถ้าให้แตกต่างไปจากที่อื่น เราต้องบริหารแบบก้าวหน้า เราไปเปิดรัฐธรรมนูญดูว่าเค้าเขียนอะไรเกี่ยวกับการศึกษา แล้วเอามาวางแผน”* 8) การใช้สุนัขอเป็นสื่อการสอนที่ทรงพลัง และเกิดผลสำเร็จในโครงการรักษ์สัตว์รักษ์สังคม และ 9) ผลจากโครงการเด็กไทยไม่ใช้เงินและเด็กไทยไม่กินหวาน

(หมายเหตุ การหยิบยกเครื่องหมายคำพูดนั้น คือ การอ้างอิงจากเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ อันเป็นส่วนหนึ่งของเรื่องเล่าความสำเร็จที่เป็นหัวข้องานวิจัย)



บทวิเคราะห์

จากการสังเคราะห์ความรู้ที่ได้ ผู้วิจัยจึงสังเคราะห์เปรียบเทียบการศึกษาในปัจจุบันกับการศึกษาในเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ดังตารางที่ 1

ตารางที่ 1 การเปรียบเทียบระหว่างการศึกษโดยทั่วไปในปัจจุบันกับการศึกษาในเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้

ที่	หัวข้อ	แก่นของการศึกษาไทยในปัจจุบัน	การศึกษาในเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้
1	ความมุ่งหมาย	เน้นการเป็นคนดี มีปัญญา มีความสุข	เน้นคนดี มีความสุขและมีความรู้
2	อุดมการณ์ของการศึกษา	ใช้ตัวแบบการพัฒนาไปสู่ความทันสมัยของระบบทุนนิยม	ใช้ตัวแบบการพัฒนาตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ของตัวตนที่ถูกต้องหลอม
3	หลักสูตรการศึกษา	กำหนดจากส่วนกลาง เป็นทางการ (พิมพ์เขียว) ขาดความยืดหยุ่น ตอบสนองรัฐ	มีการบูรณาการ โครงการ/กิจกรรมประยุกต์ ใช้ตามบริบท มีความยืดหยุ่น ตอบสนองชุมชน/ท้องถิ่น
4	ระบบการศึกษา	ระบบทุนนิยม ธุรกิจการศึกษา เน้นการกวดวิชาเป็นหลัก	ระบบทุนนิยม ไม่เน้นธุรกิจการศึกษา ไม่เน้นการกวดวิชา
5	การเรียนการสอน	ยึดวิชาเป็นตัวตั้ง การเรียนการสอนเราให้เด็กมานั่งฟังครูวันละหลายชั่วโมง และใช้การประเมินผลโดยการสอบได้	มีความหลากหลาย รูปแบบ เน้นการสอนในห้องเรียนชีวิต ตามกิจกรรม/โครงการ
6	ระบบโรงเรียน	รับใช้สังคมเมือง /อุตสาหกรรมมากกว่าสังคมชนบท ทั้งถิ่นฐาน	รับใช้สังคมชนบท /เกษตรกรรมมากกว่าสังคมเมือง ไม่ทั้งถิ่นฐาน
7	ระบบบริหารการศึกษา	คิดในกรอบ	คิดนอกกรอบ
8	สื่อการสอน	ใช้ตัวครูเป็นสื่อหลัก ใช้ตำรา วิทยากรจากต่างประเทศ ลงทุนมาก	ใช้สื่อการสอนในชุมชนที่หลากหลาย เช่น สุนัข คนพิการ คนสูงอายุ การงานอาชีพ ไม่ลงทุนมาก
9	บทบาทของผู้สอน	สอนแบบแยกส่วน ครูเปรียบเสมือนเป็นเรือจ้าง ขาดความสัมพันธ์ที่ดี	สอนแบบบูรณาการ ครูมีบทบาทเป็นเหมือนพ่อ/แม่คนที่สอง เกิดไว้วางใจกัน
10	บทบาทของผู้เรียน	เน้นเชิงรับ เป็นฝ่ายรับจากครู มุ่งเน้นความเก่ง มุ่งการแข่งขัน	เน้นเชิงรุก เรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ลงมือทำด้วยตนเอง มีจิตสาธารณะ มองครูเป็นมิตร ไว้วางใจ ทำตามแบบอย่างครู
11	โครงสร้างการศึกษา	โครงสร้างทางสังคม และโครงสร้างทางการเมืองมีบทบาทนำ	โครงสร้างทางสังคม และโครงสร้างทางการเมืองมีบทบาทนำ
12	ความเสมอภาคการศึกษา	คนรวยหรือคนอยู่ในเมืองมีโอกาสเข้าถึงการศึกษามากกว่าคนในชนบทหรือคนที่ยากจน	ไม่เกิดช่องว่าง และความแตกต่างกัน ทุกคนมีโอกาสเข้าถึงการศึกษาเหมือนกับ



13	การกระจายอำนาจ	การรวมอำนาจยังอยู่ที่รัฐ ส่วนกลาง	การรวมอำนาจยังอยู่ที่รัฐ ส่วนกลาง
14	ผลลัพธ์จากการศึกษา	คุณภาพมาตรฐานต่ำ ขาดความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เน้นเพียงคนเก่ง มุ่งผลิตคนเก่ง ทำให้ผู้เรียนเกิด ความเครียด มุ่งสู่การเข้าสู่มหาวิทยาลัยแต่ไม่สามารถหางานทำ ผู้สำเร็จการศึกษาไม่มีงานทำ เกิดการสูญเปล่า ไม่สามารถศึกษาต่อได้ ไม่สามารถใช้การศึกษาเพื่อชีวิตได้	คุณภาพของความดีงาม มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เน้นคนดีไม่เกิดความเครียด มุ่งตอบสนองต่อ ประสบการณ์และวิถีในการดำรงชีวิต ตอบสนองต่อความต้องการที่แท้จริง ไม่เกิดการสูญเปล่า เพื่อการดำเนินชีวิตที่ดี จนได้รับรางวัลมากมาย

การสังเคราะห์กรอบมโนทัศน์ที่ได้จากการวิจัย

ผู้วิจัยได้สังเคราะห์กรอบมโนทัศน์ที่ได้จากการศึกษาในด้านคุณลักษณะของครูที่ดีมีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ กระบวนการถ่ายทอดความรู้ของครู และผลการสังเคราะห์ความรู้ ดังนี้

1. คุณลักษณะของครูที่ดี มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

คุณลักษณะของครูที่ดีมีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ จากเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ผู้วิจัยสังเคราะห์ ประกอบด้วย 24 ประการ ได้แก่ 1) การรักและเมตตา ศิษย์อย่างเท่าเทียมกัน 2) การรักและผูกพันกับวิชาชีพครูและตั้งใจจริง 3) การช่วยเหลือด้วยการถ่ายทอดความรู้แก่เพื่อนครูและลูกศิษย์โดยไม่ปิดบังอำพราง 4) การเป็นกัลยาณมิตรกับลูกศิษย์และเพื่อนครู 5) การเป็นตัวของตัวเอง มีความเชื่อมั่น 6) การใฝ่รู้ใฝ่เรียน 7) การมีความรู้ดี รู้กว้างขวาง ลึกซึ้ง 8) การมีความคิดก้าวหน้า มีวิสัยทัศน์กว้างไกล 9) การมีมุ่งมั่น ชยัน ตั้งใจในการทำงาน เสียสละ และเมื่อตัดสินใจทำแล้วต้องทำงานสำเร็จ 10) ความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ได้ดี 11) การรู้จักปรับตัวและปรับการสอนให้เข้ากับบริบทที่แวดล้อม 12) การมีความสามารถสัมพันธ์กับผู้ปกครอง และชุมชน 13) การเป็นคนช่างสังเกต 14) การทำตนเป็นแบบอย่างที่ดีในทุกๆด้าน 15) การทำงานเชิงรุก 16) การพูดจาไพเราะและให้เกียรติผู้เรียน 17) การมีความสามารถในการจัดสรรเวลาที่ดี 18)การไม่เคยปฏิเสธ

งาน 19) การอ่อนปรนียดหยุนอย่างมีเหตุผล 20) การประหยัดและสอนให้นักเรียนประหยัด 21) การยึดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นหลักชัย 22) การถือว่าลูกศิษย์เป็นแรงผลักดันมากที่สุด 23) การมีความสุขกับการสอนและเข้าใจในตัวลูกศิษย์ และ 24) การยกย่องให้เกียรติครูผู้สอนตนเอง

2. กระบวนการถ่ายทอดความรู้ของครูไทย

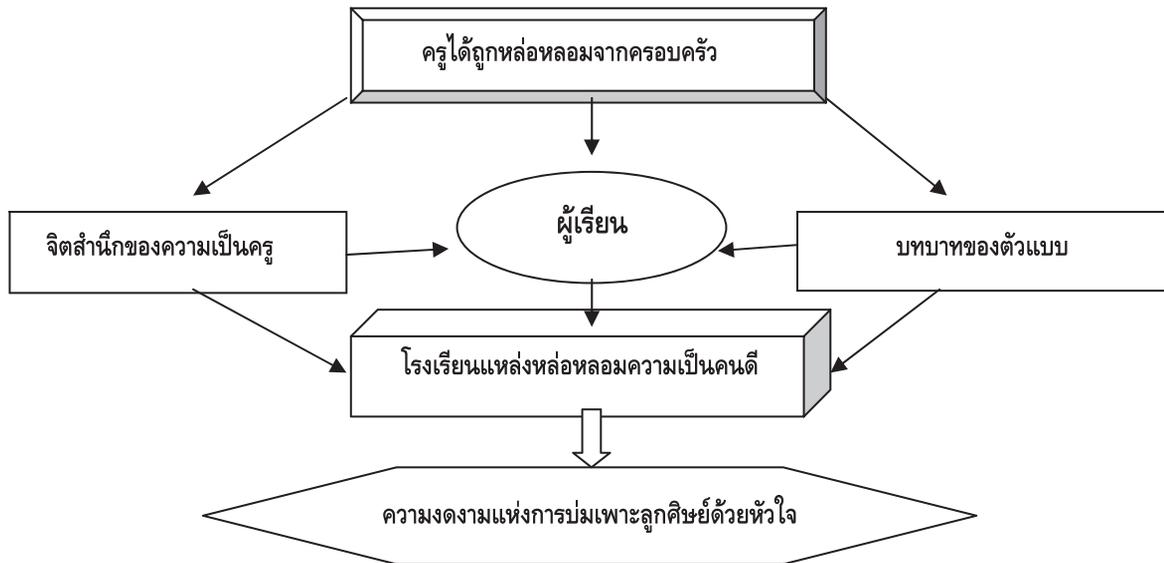
กระบวนการถ่ายทอดความรู้ของครูไทยในปัจจุบันประกอบด้วย 15 ประการ ดังนี้ 1) การวิเคราะห์ผู้เรียนเป็นรายบุคคล 2) การวิเคราะห์หลักสูตรและเตรียมการสอน 3) การคิดในทิศทางของเด็กมองเหตุการณ์ในสายตาของเด็ก การเข้าไปนั่งในใจเด็ก 4) การสอนโดยใช้วิธีการที่หลากหลายตามความสามารถของผู้เรียน 5) การสอนโดยเน้นกระบวนการเรียนรู้จริงให้เกิดขึ้นกับผู้เรียน 6) การจัดการกระบวนการเรียน การสอนที่สอดคล้องคุณธรรมไปพร้อมๆกัน และนำไปใช้ในชีวิตรประจำวันได้ 7) การให้เรียนรู้โดยการปฏิบัติจริง มีการใช้สื่อการสอนที่หลากหลายจากของจริง การเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ 8) การสอนเรื่องใกล้ตัวก่อนแล้วค่อยขยายความให้กว้างออกไป 9) การเป็นกัลยาณมิตรพร้อมที่จะให้ความรู้กับเพื่อนครูและผู้เรียน 10) การจัดกิจกรรมการเรียนการสอนที่สอดคล้องกับชีวิต 11) การนำภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือสิ่งดีๆในท้องถิ่นมาใช้ในการเรียนการสอน 12) การสอนแล้วเด็กสนุก ได้ทำจริง ทำให้เด็กมีคุณค่าในสังคม 13) การมีความสามารถ



ในการสอนดี เด็กเข้าใจ 14) การเชื่อมโยงความคิด
คุณค่าความเป็นมนุษย์เป็นระบบ และ 15) การฝึกการ
มีจิตสาธารณะ และสร้างประโยชน์ให้สังคม

3. ผลการสังเคราะห์ความรู้

กระบวนการเรียนการสอนของครูในปัจจุบัน
คือ การเน้นความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ หมายถึง ครู
ที่ดี รักอาชีพครู และไม่เคยคิดที่จะเปลี่ยนอาชีพ
สามารถเชื่อมโยงกัน ดังแผนภูมิที่ 1



แผนภูมิที่ 1 แสดงความเชื่อมโยงความรู้ในการอบรมบ่มเพาะลูกศิษย์ด้วยหัวใจ

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ผู้วิจัยขอเสนอแนะตามประเด็นของข้อเสนอ
แนะจากการวิจัยจากเรื่องเล่าของความสำเร็จของครู
และนักเรียนในระบบการศึกษา ได้แก่ ข้อเสนอแนะ
เชิงนโยบายและข้อเสนอแนะเชิงการนำไปใช้ และ
ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

ก. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. ผลการวิจัยพบว่า ครูในเวทีแลกเปลี่ยน
เรียนรู้มีอุดมการณ์ความเป็นครูเป็นสิ่งยึดเหนี่ยว
ที่สำคัญ ดังนั้นกระทรวงศึกษาธิการ ควรมีการปลูกฝัง

หล่อหลอม สร้างอุดมการณ์ในความเป็นครูที่เป็นแบบ
อย่างในการออกแบบการเรียนการสอนที่เน้นครูที่ดี
มีความรักในอาชีพความเป็นครู เพื่อสร้างแบบอย่าง
ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

2. ผลการวิจัยพบว่า ครูในเวทีแลกเปลี่ยน
เรียนรู้ได้เน้นให้มีการปฏิรูปครูเป็นอันดับแรก ดังนั้น
กระทรวงศึกษาธิการ ควรมุ่งเน้นการปฏิรูปครูเป็น
สิ่งสำคัญ ทั้งการเรียนการสอน วิธีสอนการออกแบบ
การสอน รูปแบบการสอน การจัดสวัสดิการที่
เหมาะสมให้กับครู เพื่อสร้างความมั่นคงในวิชาชีพ



และให้ครูได้ทุ่มเทอย่างจริงจังกับการเรียนการสอน

3. ผลการวิจัยพบว่า สถาบันการศึกษาเป็นแหล่งหล่อหลอมความเป็นคนดีของครู ดังนั้นสถาบันการผลิตครู ควรมีการสร้างความสำเร็จระบบการศึกษาเพื่อพัฒนาให้ เป็นคนดี จัดทำหลักสูตรการเรียนการสอนที่มุ่งพัฒนาผู้เรียนครู ให้เป็นแบบอย่างที่ดี สร้างครูต้นแบบ ปลูกฝังอุดมการณ์ ความรักในวิชาชีพ และมุ่งเน้นการคิดวิเคราะห์อย่างสร้างสรรค์

4. ผลการวิจัยพบว่า ชุมชนเป็นสื่อการสอน และแหล่งความรู้ในการสร้างประสบการณ์ชีวิตให้ผู้เรียน ดังนั้น ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในระดับชุมชน และท้องถิ่น ควรสร้างแบบอย่างที่เน้นการเรียนรู้ในการเป็นผู้นำที่ดี มีความซื่อสัตย์ สุจริต เสียสละ และยึดการปฏิบัติตัวตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มีพฤติกรรมที่ดีเพื่อให้ผู้เรียนได้แบบอย่างในการเรียนรู้ประสบการณ์ชีวิต

5. ควรมีการขับเคลื่อนเชิงนโยบายของกระทรวงศึกษาในการยกย่องเชิดชู ครูดี ศิษย์ดี และสร้างคนดีของแผ่นดิน ทั้งยังเป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้กับผู้เกี่ยวข้องในสถาบันการศึกษา

ข. ข้อเสนอแนะเชิงการนำไปใช้

1. ผลการวิจัยพบว่า ความมั่งคั่งทางการศึกษา ทั้งการช่วยเหลือตนเอง การช่วยเหลือโรงเรียน การช่วยเหลือสังคม การมีจิตอาสา และความสำเร็จจากการจัดโครงการและกิจกรรมให้เด็กได้เรียนรู้และปฏิบัติจริง ดังนั้นสถาบันการศึกษาควรจัดโครงการ/กิจกรรมที่เป็นประโยชน์กับการเรียนการสอนเพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และปฏิบัติจริงในความมั่งคั่งทางการศึกษานอกห้องเรียน มากกว่าการเรียนในห้องเรียนเพียงอย่างเดียว

2. ผลการวิจัยพบว่า ผลสำเร็จจากการจัดการศึกษา ที่มีการคิดนอกกรอบ ปรับกระบวนการทัศน์ใหม่ ดังนั้นกระทรวงศึกษาธิการ ควรกระจายอำนาจการกำหนดหลักสูตรประกอบการเรียนควบคู่กับ

หลักสูตรหลักให้สถาบันการศึกษาเพื่อให้ผู้บริหารและครูสามารถบูรณาการในการออกแบบหลักสูตรที่เหมาะสมในแต่ละท้องถิ่น

3. ผลการวิจัยพบว่า การจัดการเรียนการสอนที่หลากหลายรูปแบบ หลายวิธีการ หลายกิจกรรม ที่ประสบความสำเร็จ ดังนั้นสถาบันการศึกษาควรสร้างทีมงานในโรงเรียนในลักษณะ “บวร” บ้าน วัด โรงเรียน และชุมชน ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนแบบมีส่วนร่วม

4. ผลการวิจัยพบว่า ระบบการศึกษาที่ยึดติดกับระบบทุนนิยม เป็นธุรกิจการศึกษา มีการกวัดวิชาสร้างคนเก่งเป็นหลัก ดังนั้นสถานศึกษา ควรสร้างระบบการช่วยเหลือผู้เรียน กิจกรรมในการเรียนช่วงเวลาเย็น ด้วยการให้พี่สอนน้อง หรือโครงการส่งเสริมรักการอ่าน การจัดหากิจกรรมการเรียนแทนการกวัดวิชา และปลูกฝังวิธีคิดที่เหมาะสม เพื่อไม่ให้เสียค่าใช้จ่ายมากเกินไป

5. ผลการวิจัยพบว่า ระบบบริหารการศึกษามีวิธีการคิดนอกกรอบที่มีการบริหารจัดการและกำหนดนโยบายของโรงเรียนที่ชัดเจน ดังนั้นสถาบันการศึกษา ควรมีการกำหนดนโยบายให้ชัดเจน เป็นรูปธรรม ให้ผู้เกี่ยวข้องได้ทราบ และมีอิสระในการคิดกิจกรรมที่เป็นประโยชน์กับโรงเรียน ครู และนักเรียน

6. ผลการวิจัยพบว่า สื่อการสอน มีการใช้สื่อการสอนที่หลากหลาย เช่น สุนัข คนพิการ ผู้สูงอายุ ภาษาอังกฤษ โดยใช้สื่อชุมชนเป็นหลัก ไม่ต้องลงทุนมาก ดีกว่าการใช้สื่อที่มีราคาสูง เช่น สื่อคอมพิวเตอร์ ดังนั้น สถาบันการศึกษา ควรบูรณาการหรือประยุกต์การใช้สื่อที่เหมาะสมดังกล่าวให้เหมาะสมกับบริบทของสถานศึกษา

7. ผลการวิจัยพบว่า บทบาทของผู้สอน มีการสอนแบบบูรณาการ ครูมีบทบาทเป็นผู้ให้ ผู้อุทิศตน ผู้เสียสละ รัก เห็นใจ เป็นเหมือนพ่อคนที่สองจริงๆ ปฏิบัติตนตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อศิษย์แน่นแฟ้นมากกว่า



ร่วมทุกข์ร่วมสุขด้วยกันเป็นพ่อ/แม่พิมพ์ที่ดีให้กับลูกศิษย์ ดังนั้นสถาบันการศึกษาควรกำหนดบทบาทหน้าที่ของผู้สอนที่ชัดเจน มีการบูรณาการในกิจกรรมนอกห้องเรียนร่วมกับการเรียนการสอนที่เหมาะสม

8. ผลการวิจัยพบว่า บทบาทของผู้เรียน นั้นเชิงรุก เป็นฝ่ายเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง การลงมือทำด้วยตนเอง มีจิตสาธารณะ นับถือครู มองครูเป็นมิตรไว้วางใจ เชื่อใจทำตามแบบอย่างครู ดังนั้นสถาบันการศึกษา ควรปรับบทบาทของผู้เรียนให้เหมาะสมกับบริบทและพื้นที่ต่างๆ ให้เน้นการคิดวิเคราะห์อย่างสร้างสรรค์ การใช้ผู้เรียนเป็นตัวตั้ง ไม่เน้นการท่องจำ แต่ให้เรียนรู้ประสบการณ์ มีการคิด วิเคราะห์ที่สร้างสรรค์

9. ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยแห่งความสำเร็จเกิดจากปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ที่หลากหลาย ดังนั้นสถาบันการศึกษา ควรส่งเสริมและสนับสนุนปัจจัยที่นำไปสู่ความสำเร็จในด้านต่างๆ เพื่อเกิดการพัฒนาไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่มีความสมบูรณ์อย่างรอบด้าน

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการขยายวงการศึกษาเพิ่มเติม เช่น ระดับอาชีวศึกษา และอุดมศึกษาในวงวิชาการในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ในฐานการจัดการความรู้

2. ควรมีการขยายวงการศึกษาเพิ่มเติมในวงวิชาการอื่นๆ เช่น กระทรวงมหาดไทย กระทรวงวัฒนธรรม ทหาร ตำรวจ และข้าราชการและพนักงานผู้นำศาสนา นักวิชาการมาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ หรือขับเคลื่อนขยายวงต่อไป

3. ควรมีการพัฒนาหลักสูตรการเรียนการสอน จัดทำคู่มือกิจกรรม เกี่ยวกับพัฒนาคุณค่าคุณธรรม ความดีงาม หลักธรรมาภิบาล เพื่อสร้างความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แก่ผู้ปฏิบัติงานและผู้สนใจในแวดวงต่าง โดยเฉพาะสถาบันการศึกษาทุกแห่ง

4. ควรมีการวิจัยด้วยการเทียบเคียงและศึกษาการปฏิบัติที่ดี การปฏิบัติที่เป็นเลิศ เพื่อสังเคราะห์เปรียบเทียบหรือถอดบทเรียน ครูดีครูเก่งของแผ่นดินเพื่อการเรียนรู้ในสังคมไทย

5. ควรมีการวิจัยคุณลักษณะและการปลูกฝังความเป็นครูดี คนดีมีศีลธรรมในสังคมไทย

เอกสารอ้างอิง

คณะอนุกรรมการปฏิรูปการเรียนรู้ในคณะกรรมการปฏิรูปการศึกษา.(2543). **ปฏิรูปการเรียนรู้ผู้เรียนสำคัญที่สุด** กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ.

_____ . (2544). **การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับรูปแบบการจัดการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ**. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.

ภาณี วงษ์เอก. (2551). **การวิเคราะห์ทุนทางสังคมของระบบสุขภาพที่เอื้อต่อหรือสามารถนำไปใช้ขับเคลื่อนงานพัฒนาจิตปัญญา**กรุงเทพฯ: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.

เบญจมาศ อยู่เป็นแก้ว.(2548).**การสอนแบบบูรณาการ**. พิมพ์ครั้งที่ 3 กรุงเทพฯ: ศูนย์พัฒนาการเรียนรู้อบรมครู ผลิตผลการพิมพ์.(2552). **จิตวิญญาณในสังคมไทย** ในหนังสือพิมพ์ กรุงเทพธุรกิจ 5. ตุลาคม 2552.

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษา (อึดสำเนา).